

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2017.29.85

Jerzy Bartmiński, Anna Kaczan
(Lublin, UMCS)

JĘZYKOWO-KULTUROWY OBRAZ PSZENICY (*TRITICUM*) W JĘZYKU POLSKIM*

Celem artykułu jest rekonstrukcja językowo-kulturowego obrazu pszenicy w języku polskim. Rekonstrukcja ta oparta jest na założeniach tzw. definicji kognitywnej, która wychodzi poza postulaty semantyki strukturalnej, uwzględnia wszystkie składniki konotowane przez wyrażenie językowe, uwzględnia relacje przedmiot – nazwa przedmiotu i nie ma charakteru encyklopedycznego. Podstawę materiałową stanowią dane językowe (słownictwo i frazeologia oraz teksty kliszowane w szerokim wachlarzu gatunków (m.in. zagadki, przysłowia, przepowiednie, pieśni w różnych odmianach gatunkowych, bajki, legendy, pisana poezja chłopska) i „przyjęzykowe” (etnograficzne zapisy wierzeń i praktyk) pochodzące z kartoteki *Słownika stereotypów i symboli ludowych*, którego tom *Rośliny* jest obecnie opracowywany.

SŁOWA KLUCZOWE: językowo-kulturowy obraz świata; definicja kognitywna; polska kultura ludowa

1. Rekonstrukcja językowo-kulturowego obrazu pszenicy w języku polskim, prezentowana w tym artykule, opiera się na zasadach przyjętych w ramach lubelskiej etnolingwistyki kognitywnej (LEK). Najważniejsze z nich to: 1) traktowanie JOS jako interpretacji rzeczywistości na podstawie danych zawartych w materiale językowym (leksyka, frazeologia, kliszowane teksty – zapisywane przez dialektologów i folklorystów) i „przyjęzykowym” (wierzenia i praktyki kulturowe – zapisywane przez etnografów); 2) zastoso-

* Praca naukowa współfinansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2015–2020. Tytuł projektu „Świat roślin w polszczyźnie ludowej i potocznej (drzewa, zboża, kwiaty, zioła, grzyby itp.). Słownik etnolingwistyczny”. Kierownik projektu: prof. dr hab. Jerzy Bartmiński.

wanie definicji kognitywnej¹, która jest „tekstem kultury” ustrukturuowanym jako „narracja o przedmiocie”; 3) łączenie w określonym porządku podejścia semazjologicznego (od wyrażenia językowego do znaczenia i przedmiotu) i onomazjologicznego (od przedmiotu do znaczenia i nazwy).

Przyjęto zasadę, że lingwistyczny opis znaczenia słowa, zmierzający do uchwycenia wszystkich składników znaczeniowych, które mają realne poświadczenie w badanych źródłach („certyfikowanych”, opartych na „dowodach językowych”), nie jest tym samym co opis encyklopedyczny przedmiotu realnego, jednak zdecydowanie wychodzi poza zespół cech dystynktywnych (w wersji definicji minimalnej – „koniecznych i wystarczających”), zmierza do uchwycenia pełnego zespołu cech, którego nie da się definitywnie zamknąć (definicja kognitywna jest zespołem cech otwartym, zorganizowanym koncentrycznie, z jądrem znaczeniowym, peryferiami i sferą konotacji potencjalnych).

2. Podstawę materiałową rekonstrukcji językowego obrazu pszenicy stanowią dane językowe i przyjęzykowe. Językowe to utrwalone w systemie językowym słownictwo i frazeologia oraz teksty kliszowane (folklorystyczne, w rozumieniu przyjętym przez Permjakova 1970), w szerokim wachlarzu gatunków: zagadki i przysłowia, przepowiednie i zalecenia gospodarskie; wyliczniki i zabawy dziecięce; powinszowania noworoczne; pieśni w różnych odmianach gatunkowych – jak pieśni obrzędowe doroczne i rodzinne: kolędy i pastoralki, gaikowe, żniwne i dożynkowe; weselne, zalotne i miłosne; powszechne: żartobliwe, ballady; ludowe teksty prozatorskie (bajek, legend i podań) oraz niekliszowane opowieści wierzeniowe. Włączamy do źródeł także wywiady terenowe z informatorami przeprowadzane według przygotowanego wcześniej kwestionariusza. Wychodzimy poza teksty tradycyjnego folkloru (ustnej, utrwalonej twórczości słownej), sięgamy po wiersze chłopskie, które mimo pisanej formy są silnie oparte na tradycji, przynoszą wiarygodny zapis najważniejszych treści chłopskiej kultury, pomocnych przy odtwarzaniu znaczeń symbolicznych, ukrytych. Siegamy także – inaczej niż lingwiści spod znaku semantyki strukturalnej – po zapisy etnograficzne wierzeń i praktyk, które w istotny sposób pozwalają poznać zaplecze kulturowe i komunikacyjne tekstów językowych. Dane te określamy jako „przyjęzykowe” (nie „pozajęzykowe”!).

3. Rozważmy w kolejności różnice między opisem encyklopedycznym a lingwistycznym². Pszenica w popularnej Wikipedii jest definiowana następująco:

¹ O koncepcji definicji kognitywnej zob. Bartmiński 1988, 2014.

² Potrzebę takiego rozróżnienia uzasadnia przekonująco od lat Anna Wierzbicka (1996/2006).

Pszenica zwyczajna (*Triticum aestivum* L.) – gatunek zbóż z rodziny wiechlino-
waty. Jest kosmopolityczną rośliną uprawną, której największe uprawy znajdują się
w Europie, wschodniej Azji oraz Indiach, obu Amerykach, a także Australii. **[Morfologia]**
Łodyga: Żdźbło o wysokości do 150 cm o nieco szorstkich kolankach. **Liście:** Dwurzędowo
ustawione, naprzemianległe, pochwiaste, równowąskie, żyłkowanie równoległe. W dotyku
nieco szorstkie. **Kwiaty:** Zebrane w czworoboczny kłos składający się z kilku nie rozpa-
dających się po dojrzeniu kłosek. Kłoski są zazwyczaj 4-kwiatowe, o mniej więcej takiej
samej długości i szerokości. Dolna plewka, w zależności od odmiany, jest oścista, bezostna
lub zaostzona i ma taką samą długość, jak plewka górna. Kwiaty są klejstogamiczne.
Owoce: Zaokrąglony ziarniak dający się łatwo wyłuskać z kłoska. Na przedniej stronie
posiada bruzdę. Bielmo mączyste lub szkliste.

[Pochodzenie] Współcześnie uprawiana pszenica zwyczajna powstała w wyniku
kilkukrotnych krzyżowań zarówno dziko rosnących, jak i uprawianych gatunków traw,
mutacji genetycznych, oraz trwającej już wiele tysięcy lat selekcji dokonywanej przez
uprawiających ją ludzi. Radykalnych zmian genetycznych dokonano w latach 50. XX
wieku. W wyniku tego z dziko rosnącej rośliny o wysokości 1,2 m, o drobnych, niedających
się oddzielić od plew ziarnach, powstała pszenica o wysokości ok. 40 cm, czterokrotnie
większych kłosach i większych, dających się wymłócić ziarnach. Obecnie pszenica daje
10-krotnie większe plony, niż w czasach historycznych. Uprawiana jest w tysiącach kultu-
warów. Pszenica zwyczajna jest heksaploidem o liczbie chromosomów $2n = 42$. Spośród
sześciu jej zestawów chromosomów dwa pochodzą od *Triticum urartu*, dwa od *Aegilops*
speltoides, dwa od *Aegilops tauschii*. Początek ewolucji dały dwa pierwsze wymienione
gatunki, które krzyżując się z sobą dały nowy gatunek – *Triticum dicoccoides* o czterech
zestawach chromosomów ($2n=28$). Nastąpiło to samorzutnie, około 580–820 tysięcy lat
temu. Z *Triticum dicoccoides* w wyniku samorzutnej mutacji powstała pszenica płaskurka
(*Triticum dicoccon*). Płaskurka krzyżując się z *Aegilops tauschii* dała początek nowemu
gatunkowi – pszenicy orkisz (*Triticum speltum*) o sześciu zestawach chromosomów, z tego
zaś w wyniku mutacji powstała pszenica zwyczajna. Nastąpiło to około 8500 lat temu.
[Zastosowanie] Jedno z podstawowych zbóż. Wytwarza się z niego mąkę i kaszę (manę
i perłową). Jedną z podstawowych pasz w rolnictwie. W hodowli zwierząt wykorzystuje się
również słomę i otręby. Skrobia jest wykorzystywana w medycynie, a otręby w dietetyce.
[Udział w kulturze] W *Biblii* pszenica wymieniona jest ponad 70 razy. Uprawiano
wówczas 3 jej gatunki. Pszenica zwyczajna i pszenica twarda (*Triticum durum*) opisane są
hebrajskim słowem *híttá(h)*, pszenica płaskurka (*Triticum dicoccon*) hebrajskim słowem
kussemeł. Ponadto pszenice te opisane są innymi, ogólnymi określeniami, oznaczającymi:
zboże, zboże stojące na polu, garść ściętego zboża, pojedyncze żdźbło, zboże wymłó-
cone, ale nieoczyszczone, zboże wymłócone i oczyszczone, zboże prażone, paszę, obrok.
W czasach biblijnych w Izraelu pszenica zwyczajna była najważniejszym uprawianym
zbożem. 90% ziaren znajdujących w wykopaliskach z okresu najazdu Sennacheryba (ok.
700 lat p.n.e.) to ziarniaki pszenicy zwyczajnej. Oczekiwanie na dojrzewanie pszenicy
było w Izraelu połączone z wieloma świętami rolniczymi. Podczas święta *Szawuot* (Święto
Zniw) świątyni ofiarowywano plon pszenicy.

Opis encyklopedyczny odnosi się do przedmiotu realnego, ale zarazem
odwołuje się do aktualnej wiedzy naukowej o przedmiocie, korzysta z termi-
nologii specjalistycznej, przy tym odpowiada założonemu z góry przez autora
punktowi widzenia i perspektywie, także założonemu poziomowi ogólności
opisu oraz kierunku i przestrzeni odniesień (w tym przypadku wskazanie

np. na miejsce pszenicy w kulturze Izraela, a nie w jakimś innym kraju czy krajach). Swoisty subiektywizm artykułu encyklopedycznego, tego i jakiegokolwiek innego, np. w *Encyklopedii GW* czy *WEP PWN*³ – polega w dużym stopniu na indywidualnym doborze podawanych informacji, zależnym od uwzględnionego stanu badań i koncepcji przyjętej przez autora artykułu. Aby się o tym przekonać, wystarczy porównać dwa–trzy opisy encyklopedyczne tego samego przedmiotu. Rozbieżności są uderzające.

Artykuł o pszenicy w *Encyklopedii GW* (2005) liczy tylko 58 linijek i zaczyna się następująco:

Pszenica, *Triticum*, rodzaj z rodziny wiechlinowatych (traw); ok. 20 gat. dzikich i uprawnych roślin zielnych, pochodzących z pd.-zach. i środk. Azji. P. oprócz jęczmienia jest najstarszym zbożem chlebowym; ob. uprawa p. na ziarno (mąka, kasze) jest rozpowszechniona na wszystkich kontynentach i zajmuje pierwsze miejsce w świat. produkcji zbóż. Wśród uprawnych gat. i podgat. P. największe znaczenie gosp. ma p. z w y c z a j n a, *T. aestivum* (*T. vulgare*), wykształcająca kilka źdźbeł o wys. 80–130 cm; roślina zasadniczo samopylna; [...].

W dalszym ciągu artykułu (zamarkowanym trzema kropkami w nawiasach kwadratowych) mowa o morfologii, odmianach, wymogach dotyczących uprawy, o czasie siewu, o wielkości zbiorów pszenicy w Polsce i na świecie.

Artykuł o pszenicy w *Wielkiej Encyklopedii PWN* (2004) liczy 117 linijek i zaczyna się podobnie jak artykuł w *Encyklopedii GW*, ale ma inną strukturę i zawartość:

Pszenica, *Triticum*, rodzaj z rodziny wiechlinowatych (traw), obejmujący ok. 20 gat. dzikich i uprawnych roślin zielnych, pochodzących z pd.-zach. i środk. Azji. Oprócz jęczmienia jest najstarszym zbożem chlebowym, uprawianym od zarania rolnictwa; obecnie jej uprawa na ziarno (mąka, kasze) jest rozpowszechniona na wszystkich kontynentach (z wyjątkiem obszarów międzyzwrotnikowych) i zajmuje 1. miejsce w świat. produkcji zbóż; są także użytkowane wysokowartościowe otręby pszenne, plewy i słoma. W zależności od liczby chromosomów rozróżnia się gat. diploidalne ($2n = 14$), tetraploidalne ($2n = 28$) i heksaploidalne ($2n = 42$). Wśród uprawnych gat. i podgat. p. największe znaczenie gosp. ma p. z w y c z a j n a (*T. aestivum*, *T. vulgare*), pochodząca z Bliskiego Wschodu; w Europie znana w neolicie; ma formy jare i ozime; wykształca kilka źdźbeł o wys. 80–130 cm; [...].

W dalszym ciągu artykułu, zamarkowanym trzema kropkami w nawiasach kwadratowych, mowa przede wszystkim o odmianach i różnicach między nimi (dotyczących morfologii, historii, geografii, użytku praktycznego, wymogów dotyczących uprawy), na koniec informuje się o wielkości zbiorów pszenicy w Polsce i na świecie.

---

³ Na subiektywny charakter artykułów encyklopedycznych w odróżnieniu od obiektywizmu definicji językowych zwróciła uwagę Anna Wierzbicka (1993).

4. Czym różni się definicja językowa od naukowego opisu encyklopedycznego? Jak pisze Anna Wierzbicka:

Definicje naukowe nie odpowiadają pojęciom zwykłych użytkowników języka. Podstawowy problem przedstawia się następująco: nauka jest – lub dąży do tego, aby być – uniwersalna; ma ona odzwierciedlać całą wiedzę ludzką (w szczególności wiedzę ekspertów z różnych dyscyplin), język natomiast nie jest uniwersalny, zawiera się w nim bowiem doświadczenie tych ludzi, których łączy wspólna kultura i wspólna egzystencja. Nie jest to doświadczenie eksperta z wąskiej dyscypliny, lecz doświadczenie przeciętnego „człowieka z ulicy” (Wierzbicka 1993: 252).

To doświadczenie „przeciętnego człowieka z ulicy” jest bazą poznawczą języka potocznego (potoczność rozumiemy antropologicznie, a nie stylistycznie⁴) i odpowiada temu, co Jurij Apresjan proponował rozumieć pod „nainym obrazem świata”:

Tworzony przez wieki naiwny obraz świata [...] odzwierciedla materialne i duchowe doświadczenie narodu posługującego się danym językiem i dlatego z dwóch względów może być dla tego narodu swoisty. Po pierwsze, naiwny obraz jakiegoś fragmentu świata może się w sposób jaskrawy różnić od czysto logicznego, naukowego obrazu tegoż fragmentu świata, który to obraz jest wspólny dla ludzi mówiących najróżniejszymi językami. [...] Po drugie, naiwne obrazy świata uzyskiwane poprzez analizowanie wyrazów rozmaitych języków mogą się różnić w szczegółach, podczas gdy naukowy obraz świata nie zależy od języka, w którym jest opisywany. [...] Zadaniem leksykografa, jeśli nie chce on porzucić swojej nauki i przekształcić się w encyklopedystę, jest ujawnienie tego naiwnego obrazu świata w leksykalnych znaczeniach wyrazów i odzwierciedlenie go w systemie definicji (Apresjan 1974/1980: 80–83).

Program rekonstrukcji JOS z nastawieniem na obraz „naiwny”, utrwalony w polszczyźnie ludowej i potocznej, podjął już w roku 1976 zespół etnolingwistyczny, jego manifestacją był zeszyt próbny *Słownika ludowych stereotypów językowych* (SLSJ, 1980) z obszernym wstępem Jerzego Bartmińskiego. Przyjęto jednak szerszą niż Apresjan koncepcję konotacji (kulturowej, nie tylko językowej). Postulaty Apresjana w podobnym (poszerzonym) duchu podjęła Anna Wierzbicka w doniosłym dla rozważanego problemu studium *Lexicography and Conceptual Analysis* (1985)⁵.

W szkicu *Nazwy zwierząt* (1993) badaczka dopowiada:

W badaniach nad pojęciami potocznymi zakodowanymi w języku naturalnym [...] badacz nie stoi przed dylematem wyboru tego co należy włączyć – jego zadaniem jest odkrycie całego pojęcia takim, jakie ono jest w istocie. Odkrycia tego dokonuje się na podstawie każdej dostępnej informacji [...]; analizę proponowanego tu typu należałoby raczej przyrównać do pracy robotnika próbującego odsłonić za pomocą dłuta zarys posągu ukrytego w bloku cementu. [...] Cel encyklopedii nie zostanie osiągnięty, gdy

⁴ Zob. Bartmiński 1993.

⁵ Fragmenty tej książki, dotyczące owoców i warzyw, ukazały się po polsku w przekładzie J. Bartmińskiego w tomie *Język – umysł – kultura* (Wierzbicka 1999: 83–137).

zastąpimy hasła tego rodzaju eksplikacjami pojęć potocznych prezentowanymi w tym artykule. Paradoksalnie bowiem to hasło słownikowe, a nie encyklopedyczne, można uznać za „obiektywne” i niearbitralne, reprezentujące „niezaprzeczalny fakt”. Naturalnie, fakt psycho-socjo-kulturowy, a nie biologiczny. Hasło encyklopedyczne *mysz* może być tymczasowe, tendencyjne, subiektywne w swoich wyborach i rozłożeniu akcentów, ale jego celem nie jest ustalanie faktów psycho-socjo-kulturowych; nie aspiruje ono do odkrywania struktur pojęciowych. Wiedza encyklopedyczna jest wiedzą kumulującą się i nieograniczoną. Znaczenia słów są natomiast dyskretne i skończone. Obejmują one bowiem szczególnie typ wiedzy (i pseudowiedzy, jak np. upodobanie myszy do sera), stanowiąc tym samym istotny punkt odniesienia zarówno dla procesu komunikacji, jak i dla ludzkiego poznania (Wierzbicka 1993: 264).

W analizach i opisach dokonywanych przez zespół LEK⁶ respektujemy postulaty Wierzbickiej z jednym wyjątkiem: do eksplikacji wprowadzamy nie tylko najprostsze jednostki elementarne, lecz ogólnie zrozumiałe wyrazy potoczne⁷.

5. Językowo-kulturowy obraz pszenicy w polszczyźnie potocznej i ludowej obejmie⁸ wstęp ogólnokulturowy, eksplikację pszenicy osobno jako ‘zboża’ i ‘ziarna’; wspólną dokumentację w układzie wedle odmian i gatunków tekstów. W tym miejscu przedstawimy w wersji syntetycznej wyniki dokonanych analiz (które w pełnej wersji zostaną opublikowane w odpowiednim zeszytcie SSiSL).

5.1. Pszenica w polskiej kulturze ludowej zajmuje wśród zbóż miejsce podwójnie wyróżnione: w sensie praktycznym, bo jest zaliczana do zbóż „chlebowych”, z żytem i jęczmieniem, poniekąd też owsem, ale to przede wszystkim z białej, pszenicznej mąki wypiekano na świąteczne stoły bułki i słodkie ciasta, pieczywo lepsze niż codzienny żytni chleb, jęczmienny czy owsiany placek; w sensie kulturowym – bo w przysłowiach i legendach wiązano ją z *sacrum* i przeciwstawiano chwastom, jako dziełom diabła: wedle przysłowia: *Pan Bóg pszenicę mnoży, a diabeł kąkol sporzy* NKPP pszenica 17. W legendach: *gdzie Pan Jezus stąpnął nóżką, tam się pszenica rodziła*

⁶ Zob. *Bibliografia adnotowana lubelskiego zespołu etnolingwistycznego (do roku 2009)*, red. B. Maksymiuk-Pacek i S. Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2009 oraz zeszyty SSiSL t. I, cz. 1–4, 1996–2012.

⁷ Należy w tym miejscu dodać, że sama Anna Wierzbicka w swoich ostatnich pracach poszerza listę 64 jednostek „atomarnych” (*ja, ty, ktoś, coś, ludzie, ciało; część, rodzaj; ten, ten sam, inny; jeden, dwa, kilka, dużo/wiele, wszystko; dobry, zły; duży, mały; myśleć, wiedzieć, chcieć, czuć, widzieć, słyszeć; mówić, słowo, prawda; robić, zdarzać się, poruszać się, dotykać; być <gdzieś>, być <istnieć>, mieć, być <kimś/czymś>; żyć, umierać; kiedy/czas, teraz, przed, po, długo, krótko, przez pewien czas, w jednej chwili – w tomie Experience, Evidence, and Sense. The hidden cultural legacy of English, New York 2010, s. 18) o „molekuły” typu *ziemia, niebo, słońce, księżyc, gwiazdy; pasterz, owce; głos, trawa, miasto* itp.; zob. np. *W co wierzą chrześcijanie. Opowieść o Bogu i ludziach*, Kraków 2017.*

⁸ W drugim tomie *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL) pt. *Rośliny*.

Pig Wyb 242; w *pszenicę* zamienia się *Dzieciątka* niesione przez Matkę Boską uciekającą przed Herodem Zow Bib 271. Wierzono, że kto się dobrze wpatrzy w ziarno pszenicy ujrzy na nim twarz Matki Boskiej, zarys twarzy bądź głowę Pana Jezusa. Pszenica jest symbolem świętości, gdyż wyrabia się z niej hostię i opłatek, z mąki pszennej pieczono weselny *korowaj/kołacz* oraz przyrządzano wigilijną *kutię*. W poezji chłopskiej występuje zwykle z epitetem *złota* (złoto w tradycji ludowej jest znakiem boskości i bogactwa). W przysłowia i pieśniach pszenica symbolizuje dobro (w opozycji do złego kąkol), jest symbolem dostatku, bogactwa.

A. Pszenica ‘roślina’

Nazwy. Wyraz *pszenica* łączy dwa znaczenia: ‘gatunek zboża’ i ‘ziarno tego zboża’. Jest notowany w polszczyźnie od XIV w., ma odpowiedniki we wszystkich językach słowiańskich, etymologicznie łączy się z wyrazami *pszono* reg. ‘jagły, obtłuczone proso’, *pszennik* reg. ‘kołacz z mąki jaglanej’, wyprowadzana jest od czasownika *pchać*, psł. **p̣chati* ‘tłuc, trzeć, rozgniatać np. ziarno’ (imiesłów bierny **p̣šen̄* ‘rozgnieciony’) i nawiązuje do sposobu przetwarzania ziaren pszenicy poprzez rozgniatanie, aby otrzymać mąkę Sędz Prasł 12; *pszono* to pierwotnie ‘ziarno obtłuczone z plew’ Dub Ostr 107. Warto zaznaczyć, że podobnie rozwinęło się znaczenie łac. nazwy P. *triticum*, od *terro*, *trivi*, *tritum* ‘trzeć, tłuc, rozcierać’.

Zdrobnienia od *pszenicy* – *pszeniczka*, *pszeniczeńka*, częste w pieśniach. Przymiotniki pochodzące od *pszenicy* przyjmują znaczenia jakościowe, kolorystyczne: *pszeniczny* ‘mający kolor płowy, jasnożółty’, np. *pszeniczne włosy/wąsy*, i wartościujące: *człowiek pszenny* ‘delikatny, uprzejmy w obejściu, wrażliwy na przeziębienie, wybredny w jedzeniu’ Sych SGKasz 4/211.

Nazwę *pszenica* nosi pewien gatunek grzyba Karł SJP 5/420, por. *pszenicznik* ‘borowik pod spodem żółty’ SGP PAN/K, ‘grzyb prawdziwy’ MAGP 12/19, a także rośliny, które mają kwiaty zebrane w kłosy: *pszeniczka Najświętszej Marii Panny* to ludowa nazwa *szaroty* Lud 1931/51; *pszenica turecka* – stara nazwa kukurydzy Zdan SJP 1325; *indyjska pszenica* – gatunek prosa pochodzący z Indii SPXVI 34/404. *Pszenżyto* to ‘sztucznie wyhodowany gatunek zboża, powstały z zapylenia pszenicy pyłkiem żyta’ PSWP Zgół 35/15.

Kategoryzacje. Zalicza się ją – razem z żytem, a także jęczmieniem, owsem, gryką – do *zboż chlebowych* Kuk Kasz 152. Według definicji w słownikach ogólnopolskich Karł SJP, SWJP Dun, PSWP Zgół P. jest trawą, ściślej rośliną z rodziny traw, co kontrastuje z ludowym rozumieniem *trawy*.

Gatunki i odmiany. Gatunkiem powszechnie uprawianym jest *pszenica zwyczajna* (*Triticum aestivum* L.) Kul Wiel 2/403, zwana też *pszenicą pospolitą* Lin SJP 4/714. Wyróżnia się gatunki i odmiany P. ze względu na:

(a) czas siewu – P. siana wiosną, a zbierana latem to *pszenica jara* (od stp. *jar* ‘wiosna’) powsz., *jarka* MAGP 4/120, *jarzyna* Recz Śląsk 574, w pieśni dożynkowej *jareczka* Głog Pieś 33; także *pszenica: wiosenna* Udz Biec 395, *wiosnowa* Dub Ostr 107, *wieśniana* Święt Nadr 119; *wieśnianka* MAGP 4/118, *pszenica letnia* Górn Malb 2/1/140. Nazwa *jarka* odnoszona jest także ogólnie do zboża sianego na wiosnę. P. siana jesienią, a zbierana w następnym roku to *pszenica ozima* Dej Kiel 27/220, *ozimka*, *pszenica zimowa*, *zimówka*, w starszych słownikach ogólnych także *lodówka* Karł SJP 5/420;

(b) wygląd kłosa – P. mająca kłosa z ościami to *pszenica wąsata* powsz., *wąsatka* Lin SJP 4/714, *kosmatka* Zdan SJP 1325, *ostka* (od *ości*) MAAE 1900/110, *jeżatka* Mosz Kul 1/218. P. mająca kłosa bez ości to *gołka* MAAE 1900/110, *gółka* Wisła 1897/744, *golica* SGŚ Wyd 10/155, *gałka* ZWAK 1889/153, *pszenica gładka* MAAE 1914/21;

(c) kolor ziarna lub/i kłosa – *pszenica biała* SGP PAN 2/125, *białka* SGP PAN 2/116; *żółta taka żółtawa*, dawno nazywali *litewka* Nieb Przes 188; *pszenica złocista* TN Dębe Wielkie 1991; *czewronoplewa*, *czewrona*, *czewronka* SGP PAN 5/105, 107, 112;

(d) właściwości ziarna: *pszenica twarda* SJP Dor 7/700, inaczej *pszenica makaronowa* i *pszenica miękka* PSWP Zgół 35/14; kształt ziarna: *pszenica drobnoziarnista* Kul Wiel 2/403;

(e) kształt kłosa: *plaskurka* Kul Wiel 2/403, *pszenica zbita*, inaczej *pszenica zbitokłosa*, *pszenica kartowata* PSWP Zgół 34/14, *pszenica wielokłosowa* Karł SJP 5/420;

(f) pochodzenie: słowniki polszczyzny ogólnej wymieniają *pszenicę polską* Karł SJP 5/420, *pszenicę amerykańską* Zdan SJP 433, *pszenicę angielską*, *pszenicę egipską*, *pszenicę marokańską* Zdan SJP 1325, *pszenicę perską* PSWP Zgół 35/14 z dokładniejszymi charakterystykami;

(g) miejsce uprawy: *pszenica sandomierka* Karł SJP 5/420, drobna, żółtego koloru Wisła 1902/178, por.: *Pszeniczka sandomierska słynie na świat cały* NKPP Sandomierz 5;

Wylicza się także: *sanopsę* – gatunek P. o kłosach czworograniastych, z ziarnami bez ości, P. bardzo twarda i pełna, siana na kaszę Wiet SPog 159, *pszenicę orkisz* Kul Wiel 2/403, starą odmianę P. zwaną też *szpalcem* Lin SJP 3/191; *maryjanę* [od *Maryji?*] i *wanotkę* MAAE 1900/110; *pszenicę perz*, *perzowatkę* Karł SJP 5/420.

Kompleksy i kolekcje. P. tworzy kompleks z opozycyjnym kąkolem, co potwierdza przysł. *Przy pszenicy musi być kąkol* NKPP pszenica 25 oraz z wróblami, które chętnie zjadają jej ziarna, por. *A pszenica gdzie była, to wroble chmaramy* Rog Wag 305. P. tworzy kolekcje: z żytem jako dwa zboża najważniejsze; wieniec z żyta i pszenicy wito na zakończenie żniw i wręczano gospodarzowi; sprzęt żyta i P. nazywano *wielkimi żniwami* K 3 Kuj 231, najdłużej ze wszystkich zbóż żęto je sierpem, nie kosą Pelc SGLub 1/115, gdyż traktowano je jako szczególny dar od Boga Wit Baj 46; w poezji ludowej *żyto i pszenica rozmawiają ze słońcem* Niew Prow 129. Z owsem w pieśniach miłosnych: *Gdzie jest mój Janek? Pszeniczke sieje, co sie obejrzy, to sie roześmieje. Sieje pszeniczke i drobny owies, masz wziąć szlachcianke, lepiej sie powieś* Bart PANLub 4/258. W pieśniach P. współwystępuje z bylicą: *Za stodołą bylica, za bylicą pszenica, za psenicą Kasieńka wyglądała Jasieńka* Chęt Kurp 108. W wierszach Pocka *złota pszenica* jest zestawiana z *białą brzozą, wiśniowymi sadami zielonymi* Poc Poez 454, 480 – jako symbolami piękna tego świata.

P. jest regularnie wymieniana w szeregu czterech podstawowych zbóż: *żyto, pszenica, jęczmień, owies*, np. w zagadce: *Które zboże najstarsze: czy jęczmień? czy żyto? czy pszenica? czy owies? <Jęczmień, bo ma wąsy>* Folf Zag nr 674; w kołędzie:

Chodzi Pan Jezus pó waszym pólieniu, stawia wam żytejko czterema rządami. Chodzi Pan Jezus po waszym gumieniu, stawia wam pszeniczke czterema rządami. Chodzi Pan Jezus po waszym gumieniu, stawia wam jinczmionek czterema rządami. Chodzi Pan Jezus po waszym poleniu, stawia wam owies czterema rządami. Bart PANLub 1/226.

W powinszowaniach noworocznych i kołędach P. współwystępuje z innymi zbożami, warzywami i roślinami uprawnymi:

Na szczęście, na zdrowie, na ten Nowy Rok, aby się urodziła pszenica i groch: pszenica jak rękawica, żyto jak koryto, owiesek jak piesek. Udż Biec 166; *Na szczęście, na zdrowie, ze świętym Szczepanem. By wam się rodziło żyto jak koryto, bób jak złób, pszenica jak rękawica.* Bart PANLub 1/121; *Stuchaj gospodarzu, co my ci powiemy, że na twojej roli złoty płuzek stoi. A na tym płuzeczku sam Pan Jezus siedzi, święty Jan pogania, Piotr za pługiem chodzi. Co będziemy siali na tej świętej roli: żyto i pszenice, owies, kukurydze. Proso i tatarke, no ji grochu miarke.* Kaz Nuty 1994/33.

Kłosa P. – razem z ziołami, innymi zbożami (najczęściej z żytem, owsem, jęczmieniem), warzywami i owocami święci się w kościele w święto Matki Boskiej Zielnej (15 VIII).

Opozycje. P. wchodzi w opozycje: (1) z chwastami, zwłaszcza z kąkolem: *Pan Bóg pszenicę mnoży, a diabeł kąkol sporzy* NKPP pszenica 17; również często z *mietlicą*: *Zasiółech se pszenica, a wyrosła mietlica* Dyg Kat 344; także z ostem: *Zasiał pszenicą, a zbiera ost* Sych SGKasz 3/342; (2) z innymi

zbożami: (a) z żytem, w pieśniach weselnych: *Wczoraj była u pszeniczki, a dzisiaj u żyta, wczoraj była panienczka, a dzisiaj kobieta* Oles Lub 64, (b) z owsem na zasadzie bardziej wartościowe : mniej wartościowe zboże: *Przed dobrym owsem to i pszenica czoła uchyli* NKPP owies 7, (c) z prosem, fraz. *zginął jak proso w pszenicy* NKPP ginać 19; (3) z plewami: *Lepszy młócić cudzóm pszynice niż swoji plewy* NKPP młócić 6.

Wygląd. Wielkość. W pieśniach gaikowych kołędnicy śpiewają gospodarzowi: *Przed tym domem biała kamienica, a na polu zielona pszenica. . . . Pszynicka sie zrosła, jak na polu sosna, a tak mu [gospodarzowi] sie zgina, jak na wodzie trzcina* Kaz Nuty 1995/11. Kołędnicy życzą gospodarzom, żeby im się urodziła *pszenica jak rękawica* Goł Lud 311, wysoka, jak *kłonica* Nieb Przes 227. Kolor. P. *wschodzi zielono, zieleni się, dojrzała zaś jest złota*, fraz. *włosy jak łan dojrzałej pszenicy* ‘jasnozłote’ S SFr 2/586; w pieśniach: *pszeniczka na zagonie złocistemi kłosy płonie* K 44 Gór 96, *u naszego jegomości pszeniczka w złocie* Głog Pieś 35, *wieniec ze złotej pszeniczki* Or L 1929/70; por. *pszeniczny* ‘mający kolor płowy, jasnożółty’ USJP Dub 3/840.

Dlaczego kłosy pszenicy są małe? Według legend Pan Bóg/Jezus karze ludzi za znieważenie chleba/zboża, zmniejszając kłosy zbóż. Na prośbę Matki Boskiej zostawia kłos długości jej dłoni *dla pieska i kotka* Krz PBL nr 2635.

Siew. Czas siewu. P. ozimą zalecano siał przed świętem Matki Boskiej Siewnej (8 IX) – wtedy piękna się urodzi Udz Biec 145, dokładnie w to święto MAAE 1910/87, po tym święcie: *Przed Bogarodzicą* (8 IX) [siej] *żyto przed pszenicą, po Bogarodzicy chwyć się pszenicy* NKPP Matka Boska Siewna 7; także zwykle w sobotę K 24 Maz 64 lub w środę NKPP pszenica 23, czyli w dni poświęcone Matce Boskiej Dwor Maz 129. Zalecano też siał P. w dniu ścięcia św. Jana (29 VIII) K 28 Maz 52, do św. Michała (29 IX) Nieb Przes 184. P. jarą – w Wielką Sobotę, by była bez *stokłosy* MAAE 1914/234, po Wielkiej Nocy Lud 1952/294, na św. Wojciecha (23 IV) lub bezpośrednio po tym święcie Kutrz Kurp 2/81, najpóźniej na św. Marka (25 IV): *Na św. Marka sieje się ostatnia jarka* Stel Pom 156.

P. siano przed wschodem słońca, aby się nie *zaśnicila* Wit Baj 45, po zachodzie słońca w piątek lub w sobotę przed wschodem, *jak wroble jesce śpio* Dwor Maz 132, po zachodzie słońca, gdy ptaki siedzą w gniazdach Lud 1899/80; o zmierzchu, aby nie była *rzadka* ZWAK 1890/214; w nocy przy księżycu, w przeciwnym wypadku wierzone, że się nie urodzi K 3 Kuj 93; gdy przybywa *miesiącka*, wtedy będzie miała duże i pełne ziaren kłosy Or L 1935/158; przy pełni księżyca, aby *ziarno było pełne i jędrzne jak księżyc* Gaj Rozw 97; trzy dni przed albo trzy dni po nowiu, wówczas nie będzie mieć chwastów ZWAK 1895/61. Wierzone, że P. zasianej w środę, nie będą jadły wróble Wisła 1892/772.

Uważano, że P. nie należy siać: (a) jeżeli na niebie świecą *dwa światła* jednocześnie (słońce jeszcze nie zaszło, a księżyc już świeci), bo się *zaśnieci* powsz., (b) w czasie pełni: *Nigdy nie siej pszenicy w pełni, bo ci sie śnieciem wypełni* NKPP pszenica 15, (c) na nowiu, bo będzie mieć dużo *odmłódek*, czyli małych ździebeł P. Or L 1935/158.

W Dobczycach twierdzono, że poświęconych kłosów, ziaren z nich wykruszonych ani ziarna przeznaczonego na siew nie mogła dotykać kobieta Dob Niem 34, kobieta ciężarna, gdyż P. by się *zaśnieciła* Lud 1931/69.

Wzrost. P., jak inne zboża, *wschodzi, piórkuje* [= wypuszcza z ziemi pierwsze źdźbła], *rośnie, rosuje* [= kwitnie], *kłosuje*, czyli *wydaje się w kłosy, dostoji się*, czyli dojrzewa. W wierszu poety chłopskiego: *Kiełkuje pszeniczka w świeżej, czarnej roli, / zmieniając się w trawkę, wzrastając powoli /... i powoli z trawki przemienia się w kłosy* [C. Oleszczuk] Ad Złote 192. W pieśniach miłosnych: *Jeszcze, jeszcze pszenica nie kwitnie na moje wesele, zakochałeś się we mnie Jasieńku, ja w tobie niewiele* Glog Pieś 79; *pszeniczka rosuje – dziewczyna płacze za utraconym wiankiem* Krzyż WiM 3/196.

W kołędowym opisie ucieczki św. Rodziny do Egiptu P. cudownie wyrasta w ciągu jednej nocy, co myli pogoń, która widząc dojrzałe zboże i dowiadując się, że zbiegowie przechodzili w czasie siewu, zawraca w przekonaniu, że musiało to być bardzo dawno Bart PANLub 1/177, zob. Krz PBL nr 2442.

Pielenie. P. pili się z kąkol: *Kiedy się wyrzywa kąkol, to się i pszenicy poderwie, Kto kąkolu nie plewi i w czas go nie ruszy, potem depce pszenicę albo ją zagłuszysz* NKPP pszenica 12, 14; *Przyjechali kawaliry z wojny, pytali się dziewczyny nadobny. Cyście nie widzieli? Jak tam jadu z pola, tam wybiera pszenicę z kąkola* Wisła 1902/711.

Żniwa. P. ścinano po życie; długo żęto ją sierpem, gdyż jako *zboże chlebowe* traktowano ją jak dar od Boga, którego nie należy ścinać („niszczyć”) kosa Wit Baj 46.

Święcenie. Kłosy P. razem z ziołami, innymi zbożami (najczęściej z żytem, owsem, jęczmieniem), warzywami i owocami święci się w kościele w święto Matki Boskiej Zielnej (15 VIII) powsz.

Młócenie. P. młócono kiedyś cepami, *teraz to wszystko maszyna wymłóci* Nitsch Pół 31.

Ilość. Po ścięciu P. wiązano w *snopki* i ustawiano/układano w: (a) *kopy, kopki*; (b) *dziesiątki*, (c) *lalki*, (d) *piętnastki z nakryciem*, (e) *półkopki*, (f) *mendelki*, (g) *kozły*.

Lokalizacja. P. siano zwykle na najlepszym gruncie, gdyż wymaga ziemi żyznej, urodzajnej, przysł.: *Na pszennej ziemi tak się nie urodzi, jak w głupich głowach* NKPP ziemia 21. W pieśniach P. rośnie *za stodołą, bylicą*: *Za stodołą*

bylica, za bylica psenica, za psenicą Kasieńka wyglądała Jasieńka Chęć Kurp 108; *zieleni się za górą, za lasem: Za górą, za lasem, tam się coś zieleni; to moja pszenicka, będzie grosz w jesieni* Pol Rud 133. Pole, na którym rosła P., nosi powszechnie nazwę *pszeniczysko*, także *ściernisko* MAGP mapa 538.

Lokalizator. W P. rosną chwasty, najczęściej kąkol – *Przy pszenicy musi być kąkol* NKPP pszenica 25, dlatego życzy się P. bez kąkolu, np. w powinszowaniach weselnych: *Żeby [młodzi] mieli pszeniczkę bez kąkolu* K 16 Lub 177; przysł. *Kiedy w życie (pszenicy) kostrzewa, będzie chleba, ile trzeba, a jak mietła, [to starczy chleba] tylko do świętego Pietra* NKPP kostrzewa. W poezji ludowej – maki: *W pszenicznym łanie / palą się maki. / Wiatr czesze je lekką dłonią* [M. Zientara-Malewska] Szcz Ant 851. W P. pojawiają się ptaki, zwłaszcza wróble, por. przysł: *Cudzą pszenicę ogania, a jego wróble jedzą* NKPP pszenica 2; w pieśniach *w jarej pszenicy śpiewają słowicy* K 46 Ka-S 38; *z owsa do pszeniczki uciekają dziewczynie krowy* Pieś Śl 2/422; *wołki ryco pod jaro psenico* Bart Waż 71. Wedle wierzeń z P. lub żyta wychodzi *przy-południca* Peł Dem 100. W pieśniach miłosnych pole P. jest miejscem zalotów: *Na gocenowskim polu, przy tarnowskiej granicy, zbiyrała Kasiula kąkolek w pszenicy. A tom jednóm rączkom kąkolek zrywała, a tom drugom rączkom Jasiynka kiwała* Krzyż Kuj 1/226; *chłopiec pojedzie do dziewczyny bez jarą pszenice* K 40 MazP 222; *dziewczyna chce stać się złotą przepióreczką i uciec od chłopca jarą pszeniczką* Pau Gal 133.

Praktyki na urodzaj. Do ziarna siewnego dodawano powszechnie ziarno wykruszone z *ziela* święconego w kościele w dniu Matki Boskiej Zielnej (15 VIII), z wieńca dożynkowego, ze snopa wigilijnego. Uważano, że urodzaj będzie obfity, jeśli do siewu użyto skradzionego ziarna ZWAK 1885/36.

Aby zapewnić urodzaj P. gospodarze: (1) w zapusty Bieg Koleb 487, we *wstępną środę* [= Środę Popielcową] tańczyli w karczmie na owies i P. Wierzono, że skakanie do góry wpłynie na wzrost rośliny Fran Kal 35. (2) W Wielką Niedzielę (a) ścigali się, wracając z rezurekcji, wierzono, że kto pierwszy wróci do domu, temu najlepiej urodzi się P. LL 1960/2-3/46; (b) nie zapalano w domu światła Pośp Śląsk 196, aby P. nie była *murząca* Or L 1933/44, wierzono również, że *kto świci, temu się pszenica śnici* Kot San 66; (c) gospodarz po obrzędowym śniadaniu zakopywał w polu żółtka ze święconych jaj, aby P. była tak żółta, jak one Kot Urok 139; (d) zjadał na polu P. kilka kawałków *święconego*, zaś resztki i skorupy jaj rzucał za siebie, by P. rosła, by mąka była biała MAAE 1914/238. (3) W Poniedziałek Wielkanocny chłopcy oblewali dziewczęta wodą, by P. na ich polu rodziła się obficie MAAE 1914/238. (4) W Zielone Świątki (a) chłopcy palili *sobótki* Lud 1898/321, biegali między zbożem z zapaloną pochodnią, wołając *Hop! Hop! Sobótki!*

Wit Baj 147; (b) skakali przez ogień i wołali: *Żrej! Żytko na Nowe Latko zrej! A pszeniczka dla gospodarzyczka, a owiesku dla koniczka!* Or L 1934/142; (c) obchodzono granice pól z *królową*, śpiewając: *gdzie królowa chodzi, tam pszeniczka rodzi* Fisch Lud 139.

Aby zapobiec zjadaniu ziarna przez ptaki: (a) podczas wieczery wigilijnej sypano do jedzenia święconą P. ZWAK 1881/178; (b) przy siewie P. rzucano daleko od siebie pełną garść ziarna Wisła 1892/773; (c) pole obsiane P. oblewano dookoła wodą pozostałą po umyciu zmarłego Kul Wiel 3/186, na polu rozrzucano słomę, na której leżał umarły Święt Nadr 132.

Zastosowania w lecznictwie ludowym. Na *febrę* w okolicy Jurkowa nad Dunajcem jedzono kwiat P. lub żyta Wisła 1890/872. Aby pozbyć się tzw. *słodkiego strupa* na głowie, w Wieliczce smażono korę ze słodkiej jabłoni z piórkami młodej pszenicy na maśle i tym smarowano chore miejsca Lud 1931/69; brodawek – zapalano *kolanka* słomy pszennej i przytykano je do *kurzawki* Pal Zer 110.

Zastosowania obrzędowe. Z kłosów P., żyta (czasem i z innych zbóż) robiono wieniec po żniwach, który niegdyś wręczano dziedzicowi, obecnie zaś przynosi się do kościoła. Snopek P. i innych zbóż stawiano w izbie w Wigilię.

Wróżby i przepowiednie dotyczące urodzaju. Urodzaj P. przepowiadano, obserwując: (1) rośliny – wierzono, że będzie urodzaj P., jeżeli wczesną wiosną stokrotka pokaże się w wielkiej ilości ZWAK 1886/106; jarzębina ma obfity owoc Wisła 1889/758, gdy *kurki* [= grzyby] *zrudziły się zawczasu* TN Ruda Solska 1990; rośnie w niej *kostrzewa* NKPP kostrzewa, czyli rodzaj chwastu podobnego do zboża; (2) pogodę w Zielone Świątki – mówiono, *jaka w pierwszy dzień pogoda, taka na zyto uroda; jaka w drugi dzień pogoda, taka na pszenice uroda* Udz Biec 174. Według przepowiedni: *Taka pszenica zwykle urodzajna bywa, która na święty Wojciech przepiórkę pokrywa* NKPP Wojciech św. 17c. W ostatnim dniu kwietnia rolnicy szukali na niebie *Gwiazdy Kłosu Pszenicznego*, marząc o tak dorodnej P., jaką ona im przypominała SSiSL I/1/233–234.

Jaki będzie urodzaj P. w przyszłym roku, wróżyli gospodarze po wieczery wigilijnej, rzucając: (a) garść słomy z wiązki stojącej w kącie w czasie Wigilii, mówiąc *Daj Boże, aby się pszenica udała*, z ilości wbitych w powalę źdźbeł, wróżono o urodzaju Udz Biec 155, (b) *kutią* do powały Szym Podl 1/355.

Personifikacja pszenicy. W poezji chłopskiej P. jest traktowana jak osoba – *placze* Poc Poez 356, Niew Prow 51, poeta chce, by *przyszła* do jego okna *złota pszenica / niech przyjdzie i stanie jak chłopka . . . rzewnie uśmiechnięta / bosa* Poc Poez 78; *stań ze mną / panno pszeniczna / w złotej koronie* [W. Koczot] Ad Złote 107. Poeta chce *porozmawiać ze złotą pszenicą i białą*

brzożą nim zejdzie do grobu Poc Poez 454; *żyto i pszenica / rozmawiają ze słońcem wznosząc głowy ku niebu* [B. Krajewska] Niew Prow 129.

W pieśni P. porównywana jest do panienki: *Pszeniczka jakoby panienka urodna, wtedy ją brać trzeba, gdy pora dogodna. Bo skoro czas przejdzie, pszeniczka szernieje, panienki nie zechcą, gdy się zestarzeje* K 73 Krak 2/162, por. *Pszenica – obłudnica* NKPP pszenica 19.

Ekwiwalencje. P. postrzegana łącznie z żytem (jako podstawowe, najważniejsze zboża) jest używana zamiennie z nim w praktykach obrzędowych – po zżęciu zboża wito wianek z kłosów P. lub żyta, który najpracowitsza dziewczyna niosła na głowie gospodarzowi Wisła 1902/300, z kłosów P. lub żyta robiono wiązanekę dożynkową Dwor Maz 175. Gdy skończono kosić żyto lub P. robiono *wianek* dożynkowy K 16 Lub 125, Nieb Przes 491.

Symbolika. P. w przysłowiach symbolizuje dobro (w opozycji do złego kąkolu); to symbol dostatku, bogactwa, por. fraz. *egipska pszenica* ‘obfitość, zyski, korzyści, osiągnane w obcym kraju, za granicą’ USJP Dub 1/790, *pszenica mu rosuje* ‘o znacznych zyskach w jakimś interesie’ NKPP pszenica 18, o bogatym człowieku mówiono, że *pszenica mu się ze strzechy sypie* Kul Wiel 3/440. W pieśniach staje się symbolem dziewczyny, płodności, por. *Gdzie są piękne pszenice, tam są śliczne dziewice* NKPP pszenica 9, *Ma wianeczek z psenice, będzie miała dziewcyce* K 2 San 122, a kwitnienie, żęcie, młócenie i pytlowanie pszenicy symbolizuje miłość. W patriotycznej poezji chłopskiej łany pszenicy to symbol polskości, w senniku ludowym: łan pszenicy znaczy coś dobrego Nieb Pol 183, 238.

B. Pszenica ‘ziarno’

Kompleksy i kolekcje. P. tworzy kompleks z wróblami, które chętnie zjadają jej ziarna, zob. pszenica ‘zboże’.

P. współwystępuje: (a) z żytem: to źródła bogactwa, dobrobytu: *Na nic nie dbają, za nic u nich wszystko, by tylko mieli pszeniczkę i żytko* NKPP żyto 11b. W opowieściach wierzeniowych *kłobuk/skrzat* w postaci czarnej *kokoszki/kurczęcia* przynosi gospodarzom P. i żyto Kon WiM 68, K 15 Poz 27; (b) z owsem: młodą parę obsypywano P. i owsem, aby im się na nowym gospodarstwie *darzyło* Kul Kosz 198. W pieśniach miłosnych dziewczyna każe dać *koniowi* chłopca *owies, siano, pszenicę* K 40 MazP 235; (c) z grochem: młodych przy wyjeździe do kościoła obsypywano P. i grochem K 28 Maz 165.

Opozycje. P., choć funkcjonuje razem z innymi zbożami, wchodzi z nimi również w opozycje: (1) z żytem na zasadzie lepsza – gorsze Wit Baj 227, także odświętna : powszednie, wtórnie: droższa – tańsze. Z ziarna P. robiono

potrawy na święta, wesela, z żyta zaś chleb, którym żywiono się na co dzień Bar ŚrodP 143, stąd na Kaszubach odróżniano *chlebowe ziarno* to żyto, *koł[a]czowe zârno* – P. Sych SGKasz 2/35, tamże o dniach tygodnia mówiono: *Szesc dni je rżanëch [= żytnich] w tidzeniu, a ten sódmi je pszëni* [wtedy jedzono białe pieczywo] Sych SGKasz 4/372; (2) z owsem na zasadzie P. bardziej wartościowa – O. mniej wartościowy: *Jednym pszenicę z owsem równać strychem* NKPP strych 1c. Wedle pieśni weselnej *pszeniczka lepsza niż owies – kawaler lepszy niż wdowiec* Stoin Żyw 317; (3) z jęczmieniem w zamówieniu na *jęczmień*: *Mówić trzy razy: proroku, jęczmień na oku. Łzes, proroku, psenica na oku* Was Jag 229.

Wygląd i właściwości. Kształt. Wierzone, że kto się dobrze wpatrzy w ziarno P., ujrzy na nim twarz Matki Boskiej Etnl 1995/174, zarys twarzy Pana Jezusa Dud Pszcz 185, głowę Pana Jezusa MAAE 1912/42 czy twarz ludzką Sych SGKasz 4/211. Wielkość. W pieśniach: *Drobny owies, drobny, pszeniczka drobniejsza, ładny Jasio, ładny, a Zosia ładniejsza* Oles Lub 68; kolędnicy życzą gospodarzom: *Żeby wam się rodziła pszenica jak groch* LL 1962/1-2/125. Kolor. Ze względu na kolor ziarna wyróżnia się *pszenicę białą, białkę, pszenicę żółtą, pszenicę złocistą*; nadto *czerwoną, czerwonooplewą, czerwonekę*, zob. gatunki i odmiany. Smak. Ziarno P. jest słodkie: *hostia to już musi być z pszenicy, bo to już musi być słodkie* TN Kąkolewnica 1990, przysł.: *Kiedy się myszka naje, to się jej pszenica gorzką być zdaje* NKPP mysz 11b.

Miary. P., podobnie jak i inne zboża, mierzono na: (a) *korce*, kolędując, życzone sobie *sto korcy pszenice* Kot Las 140; *szeffe* [z niem. *Scheffel* ‘skrzynia’, dziś ‘korzec’] K 10 Poz 44; (b) *ćwierci; wiertele* [z niem. *Viertel* ‘ćwierć’], *kwarty*; (c) *miary, miarki* – kolędnicy śpiewali: *gospodarz da nam kolędęczkę, pszeniczki miareczkę* Bart PKL 210; (d) *garnce*: *dziad* chodzący po kolędzie prosi o *garniec pszenice* dla zdychającego turonia ZWAK 1890/47. Z czasem P. zaczęto ważyć na: (e) *kilogramy*, (f) *metry, kwintale*, (g) *cetnary*.

Obróbka. Ziarno P. po wymłóceniu *młynkowano*, czyli oddzielano ziarno od plew za pomocą specjalnego urządzenia, inaczej *wiano*.

Ziarno poddaje się obróbce na mąkę pszenną i kaszę. P. *mieli się* na mąkę, niegdyś robiono to w domowych żarnach. P. mielono również w młynach, początkowo jedynie na białe, świąteczne ciasto, z czasem i na powszednie: *Ludzie w nich mieli żyto, pszenicę, robili mąkę jakby żrenicę. Zadowoleni do dom wracali, bo nawet kasze w nich obrabiali* [M. Sitarczyk] Ad Złote 222. Jeśli w pieśni miłosnej dziewczyna prosi młynarza, aby *zmielił/spytłował* jej (*drobną*) *pszeniczkę*, chodzi o zbliżenie miłosne Bart PANLub 4/316; w pieśni żartobliwej *pszeniczkę we młynie pytłował/mełł carny/biały baran* K 21 Rad 80, K 6 Krak 127.

P. także *tluczono/obtłukiwano* w stępie na kaszę Kul Wiel 2/410, na *kutię* Or L 1926/135.

Święcenie. Ziarno P. święci się w kościele na Matkę Boską Siewną (8 IX) TN Jawornik Polski 1991, na św. Szczepana (26 XII) Nieb Przes 226 razem z owsem, łubinem, bobem, grochem, wyką i żytem. Później obrzucano się tym ziarnem na pamiątkę ukamienowania św. Szczepana Jaw Dąbr 88.

Pszemica jako pokarm. Ziarno P. *ludziom idzie na pożytek* Wisła 1902/269. Z P. robi się mąkę pszenną oraz różne potrawy i napoje. P. karmiono kury, gęsi, gołębie.

Inne zastosowania praktyczne. P., podobnie jak inne zboża, była środkiem płatniczym – składnikiem *sypkim* (obok grochu i żyta) Łęga Malb 115, rodzajem wynagrodzenia najemnych robotników rolnych Kul Wiel 3/218 i pastuchów ŁSE 1970/71. P. ofiarowywano przyszłej pannie młodej K 27 Maz 205, kiedy chodziła *po wilku*, tj. z prośbą o wsparcie na urządzenie wesela Wit Baj 158, po *prosiętach* ŁSE 1974/20. P. dawano młodym w trakcie *dziewostębów* ŁSE 1970/88, *zrękowin* Chmiel Księż 87, na wesele K 27 Maz 205. P. ofiarowywano kołędnikom jako zapłatę za życzenia Święt Nadr 70, księdzu chodzącemu po kołędzie K 48 Ta-Rz 69, organięści i grabarzowi za roznoszony opłatek, dziadowi proszalnemu Wit Baj 139, 227.

P. była ważnym źródłem zarobku, sprzedawano ją za dobre pieniądze: *Za górą, krynicą, coś sie tam zieleni: to moja pszeniczka, będzie grosz w jesieni. Za darmo jej nie dam, w Krakowie ją sprzedam. Tam dobrze zapłacą, będzie hulać za co* Wisła 1902/284, fraz.: *bierze jak za pszenicę* ‘bardzo drogo’ NKPP brać 7, *drogo pszenicę sprzedał* ‘o hardym lub nadrabiającym fantazją’ NKPP pszenica 7. P. spławiano do Gdańska: *Pszemica pańska płynie do Gdańska, a chłopska wszystkie w brzuchu* NKPP Gdańsk 21; *Psenicka mi się zrodziła, spławiłem do Gdańska, pieniążki sie psehulały, ni mom ni selazka!* Goł Lud 64.

Zastosowania w lecznictwie ludowym. Przy chorobach skórnych ziarna P. przeżuвано, rozprowadzano w mleku i taką papką okładano *wyrzuty* na twarzy dziecka Pal Zer 110. Na *oberwanie* okładano chorego *pszenicznym śrutem* Lud 1931/69. Wierzono, że dziecko pozbędzie się zadanej mu *płaksy* [= nocnych płaczów], kiedy na zagotowaną wodę, wrzuci się dziewięć ziarenek P., a wrzątek wyleje się pod kolebką dziecka Plesz Międz 99. Na „plamy i pstro kacizny” przykładano plaster P. z *kadzidłem*, zaś na szumy w uszach i wzmocnienie słabego słuchu – plaster z różą czerwoną i piołunem ZWAK 1895/60.

Gdy kury dostały *pypcia*, dawano im jeść ziarno święconej P. Lud 1931/69.

Zastosowania obrzędowe i magiczne. Ziarna P. sypano na stół wigilijny Or L 1935/49 razem z ziarnami owsa, jęczmienia Kul Rop 260 i żyta – przeznaczano je dla drobiu Wisła 1903/158.

W Nowy Rok obsypywano się P., zwłaszcza młodzieńcy – dziewczęta Or L 1947/150; parobcy obsypywali P. przechodniów przed kościołem, aby był urodzaj na P. i groch Stel Pom 68. Dzieci repatriantów ze Wschodu rankiem w Nowy Rok chodziły po wsi, zaś po wejściu do izby posypywały podłogę P. i mówiły: *Na szczęście, na zdrowie, na ten Nowy Rok, żeby się wam lepiej powodziło jak zeszły rok* Kul Kosz 218.

Aby zapewnić młodej parze urodzaj i obfitość chleba, obsypywano ich P. (po ślubie) PSL 1990/1/28, P. i grochem (przy wyjeździe do kościoła) K 28 Maz 165, P. i owsem Kul Kosz 198 – na dobrobyt i płodność. Wierzano, że kilka ziaren P. chroni pannę młodą od nieszczęść Sych SGKasz 4/211.

Wróżby. Ziarna P. wykorzystywano do wróżb matrymonialnych – w wigilię św. Andrzeja (29 XI) dziewczęta zasiadały kołem, każda z nich kładła przed sobą ziarno P. Gier Szczodr 116, kupkę P. Goł Lud 321; wróżono w Wigilię – chłopcy i dziewczęta ZWAK 1878/21 i wpuszczano koguta – czyje pierwsze ziarno zje kogut lub u kogo zostanie parzysta liczba ziaren P., ta osoba pierwsza wyjdzie za mąż/ożeni się Goł Lud 321.

P. wykorzystywano także we wróżbach, aby odnaleźć ukradzione konie: puszczano ziarnka P. na *numera* [= krążek z tektury z oznaczonymi stronami świata] i mówiono: *Królu Salomónie, powiiedz mi, dzie moje kónie* Nitsch Tek 142.

Ekwiwalencje. P. funkcjonuje wymiennie z żytem jako najważniejsze zboża: garść P. czy żyta rzucała przodownica dziedzicowi na nogi, jak zaczynały się zniwa i mówiła: *Wiążemy jaśnie pana na niwie, żeby nie zapomniał^u o nas po zniwie* Nieb Przes 195; P. lub żyto składano młodym podczas zręków Chmiel Księż 87, ofiarowywano dziewczętom chodzącym po *wilku* Wit Baj 158, państwu młodym w dniu *dziewostębów* ŁSE 1970/88, pannie młodej w dniu wesela ŁSE 1978/40, kołędnikom Święt Nadr 70. Garść P. lub żyta dziewczęta meły w żarnach *na opak* w wigilię św. Andrzeja (29 XI), z mąki tej pieczono *andrzejki*, które służyły im do wróżb Pęk Biłg 238.

Symbolika. P. to symbol dostatku i bogactwa: *Pszczółka, klaczka i pszenica wyprowadzą z nędzy szlachcica* NKPP szlachcic 33, *Jeszcze-ć ja pszeniczki nie żnę, wiem-ci ja, co za nią weznę. Weznie ja tysiączek, drugi, zapłacę w gościńcu długi* K 11 Poz 184, por. *Pszenica to dar życia, bogactwo, urodzaj na zboże, bo to przecież od Boga wszystko dane* Etnl 2006/99.

P. jest symbolem świętości, bo z niej wyrabia się hostię i opłatek, dlatego „psom i koniom nie godzi się dawać ziarna pszenicznego, swinię nie żywi się ziarnem ani ciastem pszenicznym” K 48 Ta-Rz 55, 54, por. *ziarno pszeniczne* ‘wierni Pańscy, ludzie prawowitej wiary’ SPXVI 34/405. W apokryficznych opowieściach o ucieczce Maryi z Jezusem, podczas której Jezus zostaje zamieniony w ziarno: *Matka Boska niosła na rękę Pana Jezusa, Dzie-*

ciątko, a ci żołnierze obokoczyli: „Co ty tutaj masz? – Mam pszenicę”, a tam było dziecko i oni nie poznali, dlatego z pszenicy wyrabia się Przenajświętszy Sakrament Zow Bib 271. W poezji chłopskiej P. jest sakralizowana, por. pszenicznym modłę się ziarnem [S. Buczyński] Szcz Ant 208.

P. to także symbol bożego błogosławieństwa – w dniu św. Szczepana (26 XII) szukano w sianie na wigilijnym stole choćby jednego ziarnka P., gdyż wierzono, że dom, w którym znaleziono takie ziarno, był pod specjalnym błogosławieństwem Kot San 43. W pieśniach weselnych i miłosnych ziarno P. symbolizuje pannę: *Lepso psenicka niżli "owies, lepsy kawaler niżli wdowiec* Stoin Żyw 317, zaś mielenie P. to obraz miłości fizycznej: *Poniesta dziewcyzna pszenicke do młynna ... Márcinie młynárzu, cyli mi ty zmielesz pszenicke "od razu? Jeżeli kcesz na ráz, to ci zmiele zaraz, jeżeli chcesz pytlować, musisz zanocować ... I młynárz sie bierze zwykłe koło kosza, jaze na dziewcyne wystąpiła rosa* ZWAK 1891/166.

***

6. Tło porównawcze. Zarysowany przez nas językowo-kulturowy obraz pszenicy w polskiej ludowej lingwokulturze nie jest bynajmniej wyłączną własnością Polaków, przeciwnie, ma liczne i znaczące podobieństwa w innych kulturach etnicznych, u bliższych i dalszych sąsiadów. Można mówić o różnorodnych powiązaniach nie tylko historycznych (wspólne dziedzictwo prasłowiańskie i praindoeuropejskie, antyczne i judeochrześcijańskie; wzajemne zapożyczenia), ale też typologicznych, dotyczących związku pszenicy z dostatkiem, bogactwem i sferą sacrum. Zbieżności dotyczą nie tylko kultur bliskich, ale i odległych geograficznie. Podamy wybrane przykłady.

O pszenicę i jęczmień prosili *Księcia Żniw, Heou-tsi*, starożytni Chińczycy Chev Dic 2/363. *Świeżymi kłosami pszenicy* nazywali Frygijczycy *Attisa* – boga vegetacji i wiosny El His 1/209. Według tradycji arabskiej Adam zabrał z raju pszenicę jako królową pożywienia Kop SSym 489. W starożytnym Egipcie kielkująca pszenica uchodziła za symbol Ozyrysa, rolniczego boga Egipcjan, który został wrzucony do Nilu, a potem zmarł, wstąpił, niczym pszenica siana na ziemiach zalewanych przez Nil Herd Lek 129, Lur Słow 189.

W starożytnej Grecji *boginią pszenicy* nazywano Demeter, która stworzyła pszenicę po powrocie swej córki Persefony z królestwa zmarłych El His 1/206. Grecy uważali, że tak jak ziarno pszenicy wyrasta z ciemnego wnętrza ziemi i zmierza do swego przeznaczenia, tak i człowiek wyłania się z ciemnej przziemi Lur Słow 189, dlatego kłos pszenicy odgrywał centralną rolę w misteriach eleuzyjskich jako symbol narodzin i śmierci lub też śmierci i zmartwychwstania Herd Lek 129.

W mitologii rzymskiej pszenica była atrybutem Saturna De Vries Dic 497, prastarego italskiego boga panującego w krainie zmarłych i patronującego rolnictwu i zasiewom Kemp SInd 375.

Dla Żydów pszenica obok wina i oliwy stanowiła główne źródło pożywienia Duf SNT 535. Według hebrajskiego mitu pszenica pierwotnie rosła w kłosach wysokości drzewa Unt Żyd 75. W *Starym Testamencie* pszenicę uważano za dar Boży Pwt 32,14, symbol życia w dostatku Ps 81,17. Z *najczystszej mąki pszennej* pieczono chleby pokładne składane w ofierze Jahwe Wj 29,2; Kpł 24,5–9. Ziarno pszenicy służyło za środek płatniczy Łk 16,7 i było warte trzy razy tyle co jęczmień Ap 6,6. W *Nowym Testamencie* było symbolem powstawania do nowego życia, śmierci i zmartwychwstania: *Jeżeli ziarno pszenicy upadłszy w ziemię nie obumrze, zostanie tylko samo, ale jeżeli obumrze, przynosi plon obfity* J 12,24. Jan Chrzciciel mówi o Chrystusie, że zbierze pszenicę do spichlerza, plewy zaś spali Mt 3,12; Łk 3,17. W przypowieści Jezusa pszenicą są *synowie królestwa*, a tym, który między pszenicę posiał kąkol, jest diabeł Mt 13, 24–30; 36–43.

Chrześcijaństwo przyznało pszenicy i winnym gronom najwyższe miejsce w świecie roślinnym, gdyż symbolizują Eucharystię – Ciało Chrystusa De Vries Dic 497, For Sym 201. Kłosa pszenicy są popularnym motywem na ornamentach przedmiotów ołtarzowych, szatach liturgicznych, w sztuce religijnej Lur Słow 189. W średniowieczu w ziarnie pszenicy widziano symbol Chrystusa, który zstąpił do otchłani i zmartwychwstał. Kłos pszenicy stał się symbolem Marii, gdyż zawiera ziarna, z których uzyskuje się mąkę na hostię. Na malowidłach późnośredniowiecznych przedstawiano Madonnę w stroju z kłosów zboża w nawiązaniu do obrazu Oblubienicy z *Pieśni nad Pieśniami*: *Brzuch twój jak stos pszenicznego ziarna okolony wiankiem lilii* Pnp 7,3; Herd Lek 129–130, Lur Słow 189–190.

W krajach niemieckojęzycznych – według Wört Hoff 9/464–470 – kultura pszenicy (*Weizen, Triticum vulgare*) jest starsza niż żyta i owsa. W sagach określana była jako złocistożółta. Ziaren pszenicy używano przy wróżeniu o przyszłości i urodzajach. Aby się szczęściło cały rok, wkładano przy „rosnącym” księżycu trzy ziarenka pszenicy lub żyta do sakiewki Wört Hoff 9/465. Liczne były wierzenia i praktyki związane z siewem pszenicy (podobnie jak innych roślin uprawnych), np. siewca powinien mieć złoty pierścień, by ziarna były żółte; siał należało w środę lub sobotę (w dni, których niemiecka nazwa – *Mittwoch, Sonnabend* – nie zawierała słowa *Tag* ‘dzień, światło’), aby ochronić zasiewy przed ptactwem; nie siał, gdy na niebie były równocześnie słońce i księżyc Wört Hoff 9/467; siewca powinien być dorosłym mężczyzną i w noc poprzedzającą siew nie mieć stosunku z żoną; przed siewem omawiano modlitwę „*Ich säe meinen Weizen aufs Land / Durch der Muttergottes ihre*

Hand” Wört Hoff 9/468 itp. W miejscowościach pielgrzymkowych w Alzacji opowiadano o znalezieniu trzech kłosów pszenicy, między którymi leżała hostia; w regionie Meklemburgii dostrzegano w ziarnie pszenicy twarz Chrystusa. Ziarna pszenicy symbolizują płodność i urodzaj, zwłaszcza w obrzędach weselnych, np. pszenicą obrzucano pannę młodą. Magia urodzaju przeszła z czasem w magię ochronną, np. kto miał parchy, powinien w noc Walpurgi wytarzać się nago po polu pszenicznym Wört Hoff 9/469.

Słowianie uprawiali pszenicę najczęściej obok prosa SSSI 7/101. Pszenica była – według Slav Tol 4/373–377 – symbolem życia, obfitości i szczęścia, używana w obrzędach dorocznych i rodzinnych jako środek zapewniający płodność, dostatek; była potrawą rytualną. Wiązano ją z *sacrum*, uważano za dar Boga, por. przysłowie białorus.: *Oset i pokrzywa – rośliny diabelskie, a żyto i pszenica – pokarm boski*. Według serbskiego podania ajtiologicznego otrzymała specjalne błogosławieństwo od Boga, dlatego jest noszona do cerkwi i ofiarowywana „za duszę”. Czas siewu pszenicy był wyznaczany wedle świąt cerkiewnych (u Rosjan, Ukraińców, Bułgarów) i kościelnych (u Słowaków) i faz księżycy: siana przy księżycu „rosnącym” miała się udać (Bułgaria, Polska). Serbowie do siewu pszenicy ubierali białe, czyste ubranie, aby ziarno było czyste; Bułgarzy – do siewnego ziarna dodawali skorupki wielkanocnych pisanek, by ziarno było jędrne itp. Pole kropiono wodą święconą dla ochrony od ptaków i od „złego” (Serbia). Wieńce z kłosów pszenicy święcono w cerkwi / kościele. Na wsch. i pd. Słowiańszczyźnie na Zaduszki pszenica była rozrzucona na grobach i spożywana rytualnie, sypana pod fundamenty budowanego domu jako ofiara dla przodków; na wigilię Bożego Narodzenia prawosławni z gotowanej pszenicy i miodu sporządzali *kutię* jako potrawę „wspominkową” (*pominal’noe bljudo*) dla zmarłych; chleb pszeniczny był cenionym darem w obrzędzie weselnym (powszechne), na dożynkach (Białoruś), urodzinach (Serbia). Pszenicą obsypywano gości w Boże Narodzenie i Nowy Rok (powszechne), nowożeńców z intencją pobudzenia płodności (Słowacja, Serbia). W Czechach panna młoda idąca do ślubu kładła w trzewiki kilka ziaren pszenicy. Stosowano pszenicę w celach ochrony przed wampirem (Chorwacja) i czarownicą (Ukraina, Słowacja), a także w celach leczniczych. Motyw cudownego wzrostu pszenicy w czasie ucieczki św. Rodziny do Egiptu jest znany w folklorze polskim, ukraińskim i rosyjskim. W ukraińskich pieśniach pszenica jest utożsamiana z dziewczyną: *Czy ja w poli ne pszenycia buła? Czi ja w poli ne zelena buła? Wziały mene, taj pożały, u snopky powjazaty, taka dolja moja!* Żajw Ukr 490. *Korowaj* pszeniczny i *kutia* pszeniczna w ukraińskim obrzędzie symbolizowały wesele, a *kutia* jęczmienna – pogrzeb Żajw Ukr 491.

Literatura

- Apresjan Jurij, 1974/1980, *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Przeł. Zofia Kozłowska i Andrzej Markowski, Wrocław 1980; [tytuł oryginału: *Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskie sredstva jazyka*, Moskwa 1974].
- Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji*, [w:] *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 169–183.
- Bartmiński Jerzy, 1993, *Styl potoczny*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Wrocław, s. 115–134.
- Bartmiński Jerzy, 2014, *Narracyjny aspekt definicji kognitywnej*, [w:] *Narracyjność w języku i kulturze*, red. Dorota Filar, Dorota Piekarczyk, Lublin, s. 99–115.
- Bibliografia adnotowana lubelskiego zespołu etnolingwistycznego (do roku 2009)*, red. Beata Maksymiuk-Pacek, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2009.
- Junhua Peng, Dongfa Sun, Eviatar Nevo, 2011, *Wild emmer wheat, Triticum dicoccoides, occupies a pivotal position in wheat domestication proces*, „Australian Journal of Crop Science” 5(9), s. 1127–1143.
- Kaczan Anna, 2008, *Zboża w ludowym i potocznym językowym obrazie świata Polaków*. Praca doktorska napisana w ZTiGWJP, Lublin.
- Permjakov Grigorij, 1970, *Ot pogovorki do skazki. (Zamетки po obščej teorii kliše)*, Moskwa.
- Wierzbicka Anna, 1985, *Lexicography and Conceptual Analysis*, Karoma.
- Wierzbicka Anna, 1993, *Nazwy zwierząt*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin, s. 251–267.
- Wierzbicka Anna, 1996, *Semantics. Prime and Universals*, Oxford; wyd. polskie *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*. Tłum. Adam Głaz, Krzysztof Korzyk, Ryszard Tokarski, Lublin 2006.
- Wierzbicka Anna, 1999, *Język – umysł – kultura*. Wybór prac pod red. Jerzego Bartmińskiego, Warszawa.

Wykaz skrótów źródeł

- Ad Złote – *Złote ziarna. Antologia współczesnej poezji ludowej ziemi zamojskiej*, zebrał, oprac. i posłowiem opatrzył Jan Adamowski, Lublin 1985.
- Bar Pil – Baranowski Bohdan, *Życie codzienne wsi między Wartą a Pilicą w XIX wieku*, Warszawa 1969.
- Bar Środp – Baranowski Bohdan, *Kultura ludowa XVII i XVIII w. na ziemiach Polski Środkowej*, Łódź 1971.
- Bart PANLub – *Lubelskie*, t. 4 serii: *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, red. Jerzy Bartmiński, cz. 1. *Pieśni i obrzędy doroczne*, cz. 2. *Pieśni i obrzędy rodzinne*, cz. 3. *Pieśni i teksty sytuacyjne*, cz. 4. *Pieśni powszechne*, cz. 5. *Pieśni stanowe i zawodowe*, cz. 6. *Muzyka instrumentalna. Instrumentarium – wykonawcy – repertuar*, Lublin 2011.
- Bart PKL – Bartmiński Jerzy, *Polskie kołędy ludowe. Antologia*, Kraków 2002.
- Bart Wąż – Bartmiński Jerzy, Kielak Olga, Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, *Dlaczego wąż nie ma nóg? Zwierzęta w ludowych przekazach ustnych*, Lublin 2015.
- Bieg Koleb – Biegeleisen Henryk, *U kolebki. Przed ołtarzem. Nad mogiłką*, Lwów 1929.
- Chev Dic – Chevalier Jean, Gheerbrant Alain, *Dictionnaire des symboles. Mythes, rêves, couturnes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres*, t. 1–4, Paris 1969.

- Chęć Kurp – Chętnik Adam, *Kurpie*, Kraków 1924.
- Chmiel Ksieź – Chmielińska Aniela, *Ksieźacy (Łowiczenie)*, Kraków 1925.
- De Vries Dic – de Vries Ad, *Dictionary of Symbols and Imagery*, wyd. 2, Amsterdam–London 1976.
- Dej Kiel – Dejna Karol, *Słownictwo ludowe z terenów województwa kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej. Wydawnictwo Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. 27 (Pos-R), 1981, s. 129–281.
- Dob Niem – Dobrzyński Walenty, *Gwary powiatu niemodlińskiego, cz. 2 Morfologia, teksty gwarowe*, Wrocław 1967.
- Dub Ostr – Dubisz Stanisław, *Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich*, Wrocław.
- Dud Pszcz – Dudek Antoni, *Wigilia Bożego Narodzenia na ziemi pszczyńskiej*, [w:] *Z zagadnień etnologii i religioznawstwa*, praca zbiorowa pod red. Henryka Zimonia, Warszawa 1986, s. 177–194.
- Duf SNT – Leon-Dufour Xavier, *Słownik Nowego Testamentu*, przekład i oprac. polskie Kazimierz Romaniuk, wyd. 2 [oparte na 2. wyd. franc.], Poznań 1986.
- Dwor Maz – Dworakowski Stanisław, *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią*, cz. 1 *Zwyczaje doroczne i gospodarskie*, Białystok 1964.
- Dyg Kat – Dygacz Adolf, *Pieśni ludowe miasta Katowic. Źródła i dokumentacja*, Katowice 1987.
- El His – Eliade Mircea, *Historia wierzeń i idei religijnych*, przeł. z franc. Stanisław Tokarski, Warszawa, t. 1 *Od epoki kamiennej do misteriów eleuzyńskich*, 1988.
- Encyklopedia GW = *Encyklopedia Gazety Wyborczej*, [2005], Kraków.
- Etnl – „Etnolingwistyka”, red. Jerzy Bartmiński, od 1988-
- Fisch Lud – Fischer Adam, *Lud polski. Podręcznik etnografii Polski*, Lwów 1926.
- Folf Zag – *Polskie zagadki ludowe*, wybrał i oprac. Sławomir Folfasiński, Warszawa 1975.
- For Sym – Forstner Dorothea, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przekł. i oprac. [z niem. wyd. 5] Wanda Zakrzewska, Paweł Pachciarek, Ryszard Turzyński, Warszawa 1990.
- Fran Kal – Frankowski Eugeniusz, *Kalendarz obrzędowy ludu polskiego*, Warszawa 1928.
- Gaj Rozw – Gaj-Piotrowski Wilhelm, *Kultura społeczna ludu z okolic Rozwadowa*, Wrocław 1967.
- Gier Szczodr – Gierała Zenon, *Szczodraki, kusaki, lany poniedziałek... Rok obrzędowy w zwyczajach i podaniach ludowych*, Lublin 1989.
- Glog Pieś – Gloger Zygmunt, *Pieśni ludu [zebrał w latach 1861–1891]*, Kraków 1892.
- Goł Lud – Gołębowski Łukasz, *Lud polski, jego zwyczaje, zabobony*, Warszawa 1983, [wyd. fotooffsetowe z 1830].
- Górn Malb – Górniewicz Hubert, *Dialekt malborski*, t. 1, Gdańsk 1967; t. 2, cz. 1, Gdańsk 1973; t. 2, cz. 2, Gdańsk 1974.
- Herd Lek – *Leksykon symboli*, oprac. Marianne Oesterreicher-Mollwo, przeł. [z niemieckiego] Jerzy Prokopiuk, Warszawa 1992, tytuł oryg.: *Herder Lexicon. Symbole*.
- Jaw Dąbr – Jaworzak Aleksander, *Wieś Dąbrówki powiat Łańcut. Z XII tablicami i 15 rycinami*, Lwów 1936.
- K – Kolberg Oskar, *Dziela wszystkie*:
- K 2 San – T. 2 *Sandomierskie*, 1962, [wyd. fotooffset. z: *Lud... Serya I (2)...*, 1865].
- K 3 Kuj – T. 3 *Kujawy*, cz. 1, 1962, [wyd. fotooffset. z: *Lud... Serya III...*, 1867].
- K 6 Krak – T. 6 *Krakowskie*, cz. 2, 1963, [wyd. fotooffset. z: *Lud... Serya VI...*, 1873].
- K 10 Poz – T. 10 *W. Ks. Poznańskie*, cz. 2, 1963, [wyd. fotooffset. z: *Lud... Serya X...*, 1876].

- K 11 Poz – T. 11 *W. Ks. Poznańskie*, cz. 3, 1963, [wyd. fotoofset. z: *Lud...* Serya XI..., 1877].
- K 15 Poz – T. 15 *W. Ks. Poznańskie*, cz. 7, 1962, [wyd. fotoofset. z: *Lud...* Serya XV..., 1882].
- K 16 Lub — T. 16 *Lubelskie*, cz. 1, 1962, [wyd. fotoofset. z: *Lud...* Serya XVI..., 1883].
- K 21 Rad – T. 21 *Radomskie*, cz. 2, 1964, [wyd. fotoofset. z: *Lud...* Serya XXI..., 1888].
- K 24 Maz – T. 24 *Mazowsze*, cz. 1, 1963, [wyd. fotoofset. z: *Mazowsze. Obraz etnograficzny skreślił...*, t. 1 *Mazowsze polne*, 1885].
- K 27 Maz – T. 27 *Mazowsze*, cz. 4, 1964, [wyd. fotoofset. z: *Mazowsze. Obraz...*, t. 4 *Mazowsze stare. Mazury. Kurpie*, 1888].
- K 28 Maz – T. 28 *Mazowsze*, cz. 5, 1964, [wyd. fotoofset. z: *Mazowsze. Obraz...*, t. 5 *Mazowsze stare. Mazury. Podlasie*, 1890].
- K 40 MazP – T. 40 *Mazury Pruskie*, z rękopisów oprac. Władysław Ogrodziński, Danuta Pawlak, red. Danuta Pawlak, 1966.
- K 44 Gór – T. 44 *Góry i Podgórze*, cz. 1, z rękopisów oprac. Zbigniew Jasiewicz, Danuta Pawlak, red. Elżbieta Miller, 1968.
- K 46 Ka-S – T. 46 *Kaliskie i Sieradzkie*, z rękopisów oprac. Jarosław Lisakowski, Walerian Sobisiak, red. Danuta Pawlak, Agata Skrukwa, 1967.
- K 48 Ta-Rz – T. 48 *Tarnowskie-Rzeszowskie*, z rękopisów oprac. Józef Burszta, Bogusław Linette, red. Józef Burszta, 1967.
- K 73 Krak 2 – T. 73/II *Krakowskie*, suplement do tomów 5–8, Poznań 2005.
- Karł SJP – Karłowicz Jan, Kryński Adam, Niedźwiedzki Władysław, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Warszawa 1952–1953, wyd. fotooffset. z 1900–1927 r.
- Kaz Nuty 1994 – *Kazimierskie nuty. Z repertuaru XXVIII Ogólnopolskiego Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych Kazimierz 1994*, zebrał i zred. Jan Adamowski, Lublin–Kazimierz 1995.
- Kaz Nuty 1995 – *Kazimierskie nuty. Z repertuaru XXIX Ogólnopolskiego Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych Kazimierz 1995*, wybór i redakcja Jan Adamowski, Lublin–Kazimierz 1996.
- Kemp SInd – Kempiański Andrzej M., *Słownik mitologii ludów indoeuropejskich*, Poznań 1993.
- Kon WiM – *Bajki Warmii i Mazur*, red. Halina Koneczna, Wanda Pomianowska, Kraków 1956.
- Kop SSym – Kopaliniński Władysław, *Słownik symboli*, Warszawa 1990.
- Kot Las – Kotula Franciszek, *Folklor słowny osobliwy Lasowiaków, Rzeszowiaków i Podgórczan*, Lublin 1969.
- Kot San – Kotula Franciszek, *Z Sandomierskiej Puszczy. (Gawędy kulturalno-obyczajowe)*, Kraków 1962.
- Kot Urok – Kotula Franciszek, *Przeciw urokom. Wierzenia i obrzędy u Podgórczan, Rzeszowiaków, Lasowiaków*, Warszawa 1989.
- Krz PBL – Krzyżanowski Julian, *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, wyd. 2 rozszerzone, Wrocław t. 1 1962, t. 2 1963.
- Krzyż WiM – Barbara Krzyżaniak, Aleksander Pawlak, *Warmia i Mazury. Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, cz. 3 *Pieśni zalotne i miłosne*, Warszawa 2002.
- Kuk Kasz – *Kaszubi bytowscy. Zarys monografii etnograficznej*, Gdynia 1968.
- Kul Kosz – *Stare i nowe w kulturze wsi koszalińskiej*, red. Józef Burszta, Poznań 1964.
- Kul Rop – *Nad rzeką Ropą. Zarys kultury ludowej powiatu gorlickiego*, red. Roman Reinfuss, Kraków 1965.

- Kul Wiel – *Kultura ludowa Wielkopolski*, red. Józef Burszta, Poznań, t. 2 1964, t. 3. 1967.
- Kutrz Kurp – *Kurpie – Puszcza Zielona*, red. Anna Kutrzeba-Pojnarowa, Wrocław, t. 2 1964.
- Lin SJP – Linde Samuel Bogumił, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6. Warszawa 1951. wyd. 3. fotooffset. wg wyd. 2 z 1854–1860.
- LL – „Literatura Ludowa”, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, od 1957-
- Lud – „Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego”, od 1895-
- Lur Słow – Lurker Manfred, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, przeł. z niem. Kazimierz Romaniuk, [z. 3. wyd. niem. 1987], Poznań 1989.
- Łęga Malb – Łęga Władysław, *Ziemia Malborska. Kultura ludowa*, Toruń 1933.
- ŁSE – „Łódzkie Studia Etnograficzne”, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, R. 1–53, 1959- 2014.
- MAAE – „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne wydawane staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie”, T. I-XIV, 1896–1919.
- MAGP – *Mały atlas gwar polskich*, oprac., przez [t. 1–3] Pracownię Dialektologiczną Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie, [t. 4–13] Pracownię Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie, t. 1–2 pod kier. Kazimierza Nitscha, Wrocław-Kraków 1957–1959, t. 3–8 red. Mieczysław Karaś, Zofia Stamirowska, Wrocław-Warszawa-Kraków 1960–1965, t. 9–13 pod kier. Mieczysława Karasia, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966–1970.
- Mosz Kul – Moszyński Kazimierz, *Kultura ludowa Słowian*, Kraków, cz. 1 1929, cz. 2, z. 1 1934, z. 2 1939.
- Nieb Pol – Niebrzegowska Stanisława, *Polski sennik ludowy*, Lublin 1996.
- Nieb Przes – Niebrzegowska Stanisława, *Przestrach od przestrachu. Rośliny w ludowych przekazach ustnych*, Lublin 2000.
- Niew Prow – Niewiadomski Donat, *Prowadź nas w jasność. Antologia ludowej liryki religijnej*, Lublin 1994.
- Nitsch Pół – *Północnopolskie teksty gwarowe od Kaszub po Mazury (z mapką)*, red. Kazimierz Nitsch, Kraków 1955.
- Nitsch Tek – Nitsch Kazimierz, *Wybór polskich tekstów gwarowych*, Warszawa 1960.
- NKPP – *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, w oparciu o dzieło Samuela Adalberga opracował Zespół Redakcyjny pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego, Warszawa, t. 1 – 1969, t. 2- 1970, t. 3 – 1972, t. 4 – 1978.
- Oles Lub – Olesiejuk Feliks, *Obrzędy weselne w Lubelskiem. Materiały etnograficzne do badań nad obrzędowością weselną*, Wrocław 1971.
- Or L – „Orli Lot”. Organ kół krajoznawczych młodzieży Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, t. 1–24, 1920–1950.
- Pal Zer – Paluch Adam, *Zerwij ziele z dziewięciu miedz...*, Wrocław 1989.
- Pau Gal – Pauli Żegota, *Pieśni ludu polskiego w Galicji*, red. Helena Kapelusz, Wrocław 1973, [wyd. fototypiczne z pierwodruku z 1838 r.].
- Pelc SGLub – Pelcowa Halina, *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. 1: *Rolnictwo. Narzędzia rolnicze. Prace polowe. Zbiór i obróbka zbóż*, Lublin 2012.
- Peł Dem – Pelka Leonard, *Polska demonologia ludowa*, Warszawa 1987.
- Pęk Bilg – Pękalski Michał, *Materiały do magii, przesądów i wróżb w Biłgorajskim*, „Studia i Materiały Lubelskie. Etnografia 2”, 1967, s. 233–240.
- Pieś Śl – *Pieśni ludowe z polskiego Śląska*, wydali i komentarzem zaopatrzyli Józef Ligęza i Stefan Marian Stoiński, t. 2, Kraków 1938.

- Pig Wyb – Pigoń Stanisław, *Wybór pisarzy ludowych*, cz. 1 *Pamiętnikarze i publicyści*, Wrocław 1947, cz. 2 *Poeci i gawędziarze*, Wrocław 1948.
- Plesz Międz – Pleszczyński Adolf, *Bojarzy międzyrzeccy. Studium etnograficzne*, Warszawa 1892.
- Poc Poez – Pocek Jan, *Poezje*, wybór, wstęp i oprac. Alina Aleksandrowicz, Lublin 1980.
- Pol Rud – Polaczek Stanisław, *Wieś Rudawa. Lud, jego zwyczaje, obyczaje, obrzędy, piosnki, powiastki i zagadki*, Warszawa 1892.
- Pośp Śląsk – Pośpiech Jerzy, *Zwyczaje i obrzędy doroczne na Śląsku*, Opole 1987.
- PSL – „Polska Sztuka Ludowa”, od 1947–
- PSWP Zgół – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 1–50, red. Halina Zgółkowa, Poznań 1994–2005.
- Recz Śląsk – Reczek Stefan, *Ze studiów nad śląskim słownictwem rolniczym*, „Prace i Materiały Etnograficzne” nr 23, Wrocław 1964, s. 525–589.
- Rog Wag – Rogowska-Cybulska Ewa, *Gwarowy obraz roślin w świetle aktywności nominacyjnej ich nazw*, Gdańsk 2005.
- Sędz Prasł – Sędzik Władysław, *Prasłowiańska terminologia rolnicza. Rośliny uprawne. Użytki rolne*, Wrocław 1977.
- SGP PAN – *Słownik gwar polskich*, oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. Mieczysława Karasia, [od t. 2] Jerzego Reichana, [od t. 6 Joanny Okoniowej], Wrocław–Kraków, t. 1 1982–.
- SGP PAN/K – Materiały z kartoteki *Słownika gwar polskich*, dostępnej w Repozytorium Cyfrowym Polskich Instytutów Naukowych pod adresem: <http://rcin.org.pl/dlibra/publication/37156>.
- SGŚ Wyd – *Słownik gwar śląskich*, red. naukowa Bogusław Wyderka, Opole, t. 1 2000–.
- SJP Dor – *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, red. Witold Doroszewski, Warszawa 1958–1969.
- Slav Tol – *Slavjanskie drevnosti. Ėtnolingvističeskij slovar'*, red. Nikita I. Tolstoj, Moskwa, t. 1–6, 1995–2013.
- SLSJ – *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, red. Jerzy Bartmiński, Wrocław 1980.
- SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, oprac. przez Instytut Badań Literackich PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków, red. Maria Renata Mayenowa, zast. red. Franciszek Peplowski, t. 34, 2010.
- S SFr – Skorupka Stanisław, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 1967–1968.
- SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska (od cz. 3. – Niebrzegowska-Bartmińska), t. 1 cz. 1. *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; cz. 2. *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; cz. 3. *Meteorologia*, Lublin 2012; cz. 4. *Świat, światło, metale*, Lublin 2012.
- SSSi – *Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych do schyłku w. XII*, t. 7, cz. 1, red. Gerard Labuda, Zdzisław Stieber, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.
- Stel Pom – Stelmachowska Bożena, *Rok obrzędowy na Pomorzu*, Toruń 1933.
- Stoin Żyw – *Pieśni żywieckie*, zebrał Stefan M. Stoiński, Kraków 1964.
- SWJP Dun – *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. Bogusław Dunaj, Warszawa 1996.
- Sych SGKasz – Sychta Bernard, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. 1–7, Wrocław 1967–1976.

- Szcz Ant – Szczawiej Jan, *Antologia współczesnej poezji ludowej*, wyd. 2 popr. i uzup., Warszawa 1972.
- Szym Podl – Szymańska Janina, *Podlasie*, cz. 1 *Teksty pieśni obrzędowych*, cz. 2 *Teksty pieśni powszechnych*, Warszawa 2012.
- Święt Nadr – Świętek Jan, *Lud nadrabski (od Gdowa po Bochnię). Obraz etnograficzny*, Kraków 1893.
- TN – Materiały terenowe zebrane w Pracowni „Archiwum Etnolingwistyczne” UMCS, po skrócie TN podano miejscowość i rok nagrania.
- Udz Biec – Udziela Seweryn, *Ziemia Biecka. Lud polski w powiatach gorlickim i grybowskim*, Nowy Sącz 1994.
- USJP Dub – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–6, red. Stanisław Dubisz, Warszawa 2003.
- Unt Żyd – Unterman Alan, *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, z angielskiego przełożyła Olga Zienkiewicz, Warszawa 1994.
- Was Jag – Wasilewski Zygmunt, *Jagodne (wieś w pow. łukowskim gm. Dąbie). Zarys etnograficzny*, Warszawa 1889.
- Wiet SPog – Wietrzyk Aleksander, *Słownik gwary Pogórzan (z okolic Gorlic)*, Kraków 2011.
- Wisła – „Wisła. Miesięcznik geograficzno-etnograficzny”, t. 1–21, 1887–1916.
- Wit Baj – Witkoś Stanisław, *Bajdy i Moderówka*, Poznań 1977.
- WEP PWN – *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 1–31, Warszawa 2001–2005.
- Wört Hoff – *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, herausgegeben unter besonderer Mitwirkung von E. Hoffmann-Krayer und Mitarbeit zahlreicher Fachgenossen von Hanns Bächtold-Stäubli*, Berlin und Leipzig, bd. 9 1938–1941.
- Zdan SJP – *Słownik języka polskiego obejmujący oprócz zbioru właściwie polskich, znaczną liczbę wyrazów z języków obcych [...]*, wypracowany przez Aleksandra Zdanicwicza, Michała Bohusza-Szyszkę, Januarego Filipowicza, Waleriana Tomaszewicza, Floriana Czeplińskiego i Wincentego Korotyńskiego, z udziałem Bronisława Trentowskiego, cz. 1–2 Wilno 1861.
- Zow Bib – Zowczak Magdalena, *Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej*, Wrocław 2000.
- ZWAK – „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej wydawany staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności”, t. I–XVIII, 1877–1895.
- Żajw Ukr – Żajvoronok Vitalij, *Znaki ukrajins'koji etnokul'turi. Slovnik-dovidnik*, Kijiv 2006.

THE LINGUO-CULTURAL VIEW OF THE POLISH PSZENICA ‘WHEAT’ (*TRITICUM*)

The reconstruction of the Polish linguo-cultural view of wheat proposed here rests on the principles of the cognitive definition, which goes beyond the tenets of structural linguistics, takes into account all the connotations evoked by a given expression, as well as the relationship between the object's name and the object itself. It is non-encyclopedic in nature. The data analysed here are of the linguistic type (lexis, phraseology, and stereotypical texts of various genres, such as riddles, proverbs, auguries, songs, tales, legends, written poetry), as well as of the co-linguistic type (ethnographic records of beliefs and practices), and come from the archives of the *Dictionary of Folk Stereotypes and Symbols*. The dictionary's volume on plants is now under preparation.

KEY WORDS: linguo-cultural worldview; cognitive definition; Polish folk culture